

Zwierzęta we współczesnych religiach światowych. Wybrane zagadnienia*

Tadeusz Kaleta

z Katedry Genetyki i Ogólnej Hodowli Zwierząt Wydziału Nauk o Zwierzętach SGGW w Warszawie

O zwierzętach w religii można mówić w dwóch znaczeniach. Po pierwsze, pełnią one rolę podmiotową, współtworząc doktrynę religijną. W tym sensie święty tekst opisuje na przykład mityczne postaci zwierzęce albo wyobrażenia wiernych utożsamiają bóstwa ze zwierzętami. Po drugie, zwierzęta są przedmiotem religii jako jeden z elementów środowiska, świata przyrody. Stosunek człowieka do środowiska jest zaś konsekwencją poglądów na organizację świata i rolę wyznaczoną przez boską transcendencję poszczególnym istotom ziemskim. W drugim znaczeniu doktryna religii uzasadnia więc przepisy postępowania względem zwierząt.

Zwierzęta w religii, jak nakreślono w pierwszym rozumieniu, występują przede wszystkim w wierzeniach plemiennych ludów tzw. Trzeciego Świata, a także w systemach religijnych, mających już dziś tylko znaczenie historyczne, według nomenklatury religioznawczej „wymarłych” (1). Niezwykle rozbudowana religia starożytnego Egiptu, pełna zoomorficznych (z wyglądu upodobnionych do zwierząt) bóstw jest tu dobrym przykładem. Spośród współczesnych religii świata najwięcej elementów zoomorficznych można znaleźć w hinduizmie. Do dziś w Indiach czci się jako bogów węże, mitologia hinduska zaś pełna jest postaci takich, jak małpa Hanuman czy ptak Garuda (2). Motywy zoomorficzne spotyka się też w Biblii (np. Bestia z Apokalipsy św. Jana) i w świętych księgach innych religii.

W drugim rozumieniu roli zwierząt w religii mamy natomiast cały system zakazów i nakazów zorientowanych w stosunku do świata przyrody i mających sankcję religijną. Wchodzą tu w grę na przykład zasady w czasie polowania, przepisy dietetyczne czy nakaz unikania określonych zwierząt jako nieczystych.

Wielkie religie świata

Zakres problematyki tego artykułu zostanie zawężony do tak zwanych wielkich religii świata. Dla ich wyróżnienia proponuję przyjęcie dwóch kryteriów. Po pierwsze, pod względem zasięgu religia ma charakter

globalny (nie ogranicza się do jednego regionu), po drugie, zrzesza stosunkowo dużą liczbę (miliony) wiernych. Warunki takie spełnia dziś kilka religii. Można je sklasyfikować następująco:

1. Religie Księgi – judaizm, chrześcijaństwo, islam. „Księga” to Biblia, która jest źródłem podstawowym (choć w różnym zakresie) dla judaizmu i chrześcijaństwa. Do tekstów biblijnych nawiązuje też wyraźnie święta księga muzułmanów – Koran.
2. Azjatyckie religie karmiczne – hinduizm, buddyzm. Nazwa odwołuje się do klasycznego dla kultury i religii indyjskich pojęcia „karma”. Jest to uniwersalna zasada przyczyny i skutku, określająca przeznaczenie żywej istoty (ludzkiej lub zwierzęcej); 3). Skutki czynów, dobre lub złe, powodują automatycznie w kolejnym wcieleniu odrodzenie się istoty żywej w odpowiedniej postaci, człowieka lub zwierzęcia. Półwysep Indyjski jest również ojczyzną dwóch innych religii: dżinizmu, bliskiego religiom karmicznym, i sikhizmu, który jest syntezą hinduizmu i islamu.
3. Religie chińskie – konfucjanizm i taoizm, które nie będą omawiane w tym opracowaniu.

Według szacunków, na początku XXI wieku na świecie było 2,1 mld chrześcijan (wszystkich wyznań), 1,3 mld muzułmanów, 950 mln hinduistów i 13 mln wyznawców judaizmu (4). W tej grupie hinduizm nie całkiem pasuje do wyżej nakreślonych kryteriów religii świata, ponieważ ogromna większość wiernych zamieszkuje Azję Południową. Liczba hinduistów jest jednak ogromna. Na miano religii światowej zasługuje także sikhizm, który ma co prawda „jedynie” 24 mln wyznawców, ale Sikhowie żyją także poza Azją, w Europie i Ameryce Północnej (4).

Religia stanowi zbiór prawd, którym wierność wyznawcy potwierdzają w działaniu. Zwykle posiada więc ona pewien system teoretyczny (doktryna), traktujący o naturze boga, świata i człowieka, oraz sferę praktyczną (obrzędy i rytuały sprawowane przez wiernych, czyli kult). Religia

Animals in contemporary world religions. Selected topics

Kaleta T., Division of Animal Breeding and Ethology, Department of Genetics and Animal Breeding, Faculty of Animal Sciences, Warsaw University of Life Sciences – SGGW

Doctrinal and ritual aspect of animal presence in world religions is the topic of this article. Firstly, definition of world religion was coined with short statistical overview of the number of contemporary religions adherents. World religions were divided into religions of the Book (Judaism, Christianity and Islam) and karmic religions (Hinduism and Buddhism). The doctrinal difference between both groups was emphasized and some points concerning ritual aspects (like dietary prescription), of world religions were described. Christianity (Catholic Church) and Buddhism were selected to compare their relation to animals. In both religions short account of philosophical background was presented with the special emphasis laid on the role of Siddharta Gautama in Buddhism and St. Thomas Aquinas in the Christianity. By reason of its peculiar philosophical stance Buddhism turned out more openly to animals, admitting animal right to spiritual progress and strongly supporting vegetarianism which is contrary to Catholic Church position.

Keywords: animal, religion, Christianity, Buddhism, karma, diet prescription, Siddharta Gautama, Thomas Aquinas.

skłania też ludzi do aktywności społecznej, gromadzenia się wokół określonego kultu. W tym artykule będzie mowa o pewnych aspektach doktrynalnych i kultowych wielkich religii.

W tabeli 1 dokonano porównania niektórych tez systemu teoretycznego religii Księgi i religii karmicznych. Nawet z tak krótkiego zestawienia widać, jak fundamentalna jest różnica między dwiema wyróżnionymi grupami religii. Z pewnością dla wielu ludzi wychowanych w kręgu kultury europejskiej doktryna religii Księgi jest o wiele bardziej klarowna aniżeli tezy religii karmicznych. Dzieje się tak dlatego, ponieważ wyrosło na gruncie Półwyspu Indyjskiego koncepcje religijne są przesiąknięte metafizyką i pojęciami filozoficznymi starożytnych Indii. Tam należy poszukiwać kluczy do odpowiedzi na wiele pytań, a są to klucze różne od tych, którymi dysponowała kultura i filozofia europejska. Stąd płyną trudności interpretacyjne, które odają w tabeli 1 znaki zapytania.

I tak buddyzm jest religią „ateistyczną”, ponieważ koncentruje się na drodze duchowego doskonalenia i wyzwolenia, a nie na relacjach z bogami (których obecności

* Artykuł stanowi rozszerzoną wersję wykładu wygłoszonego na konferencji „Rola zwierząt w rozwoju kultury człowieka” zorganizowanej przez Oddział Łomżyński-Ostrołęcki Polskiego Towarzystwa Nauk Weterynaryjnych z okazji Światowego Roku Weterynarii w Łomży 25 marca 2011 r.

Tabela 1. Wybrane cechy doktryny wielkich religii świata (wg różnych źródeł)

Niektóre cechy	Religie Księgi	Religie karmiczne
Miejsce powstania	Bliski Wschód	Półwysep Indyjski
Początki	religie objawione (objawienie prawd przez Boga)	w przypadku buddyzmu specyficzne objawienie („oświecenie”) Siddharty Gautamy (Pierwszego Buddy)
Typ religii (bóg)	monoteizm	hinduizm – politeizm (?) buddyzm – ateizm (?)
Dusza	nieśmiertelna	człowiek ulega odrodzeniu w innym wcieleniu, odrzucenie pojęcia duszy w buddyzmie
Determinanty losu człowieka	dobre i złe uczynki w życiu doczesnym	uczynki w poprzednich istnieniach

zresztą buddyzm nie zaprzecza). Do zagadnienia tego powrócę później. Z kolei hinduizmu najprawdopodobniej nie można klasyfikować, jak inne religie według kryterium liczby bóstw (monoteizm – politeizm). Hindusi oczywiście oddają cześć różnym bogom, ale w poszczególnych miejscach czci się raczej jednego boga (5).

Zwierzęta w teorii i praktyce wielkich religii

Jak już wspomniano, zwierzęta odgrywają pewną rolę w sferze mitycznej hinduizmu, choćby przez fakt czczenia niektórych bogów pod postacią zwierząt (szczególnie w wersji ludowej tej religii).

Natomiast w sferze doktrynalnej religii Księgi rola zwierząt jest marginalna. Występują one na ogół jako rekwizyty w opowieściach biblijnych, historie o nich służą ilustracji prawd wiary oraz są tłem dla czynów świętych chrześcijańskich i Mahometa.

We wszystkich omawianych tu religiach zwierzęta służą też jako kanwa dla wyobrażeń sił zła. Diabły, demony czy upiory przedstawiano pod postacią zwierząt lub hybryd zwierzęco-ludzkich. Te ostatnie w wielkiej obfitości występowały początkowo w historycznej, wymarłej politeistycznej religii Mezopotamii (6). Prawdopodobnie niektóre wizerunki mitologii mezopotamskiej zapożyczyła następnie kultura europejska. Na przykład typowy dla średniowiecznego chrześcijaństwa wizerunek diabła, oprócz elementów ludzkich, obejmował części zwierzęce m.in.: rogi i kopyta, dziób drapieżnego ptaka, sierść oraz skrzydła nietoperza (7). Swoją demonologię ma również buddyzm. W wyobrażeniach buddyjskich demony zwierzęce zasiedlają jedno z sześciu „królestw”, w którym odradzają się zmarli. Ci, którzy w poprzedniej egzystencji czynili złe, są w tym swoistym, buddyjskim „piekle” nekani przez przerażające sępy, wrony, psy, dziki i sowy. „Żelaznodziobe” ptaki i dzikie psy wyszarpują kawałki ciała nieszczęśników, które następnie się regenerują (8).

Pełnię innym problem jest rola, jaką pełnią religie w prawno-etycznych regulacjach postępowania ze zwierzętami, przede

wszystkim domowymi. Tu przykładem mogą służyć religie Księgi. Wiele zasad określających właściwy stosunek człowieka do zwierząt domowych można znaleźć w Pięcioksięgu Mojżeszowym, który stanowi podstawę Biblii Hebrajskiej, a także znaczącą część chrześcijańskiego Starego Testamentu. Przepisy tu zawarte ograniczają wykorzystanie zwierząt przez człowieka. Na przykład wprowadzono zasadę wycieczki w okresie Szabatu nie tylko dla ludzi, lecz także dla zwierząt (wołu i osła) (Księga Wyjścia, rozdziały 20,10 i 23,12), nakazano pomoc zwierzętom zmęczonym (Księga Powtórzonego Prawa rozdział 22,4), wprowadzono także zakaz nadmiernej krepowania pyska wołu młóćącemu (Księga Powtórzonego Prawa, rozdział 25,4) i zabijania zwierząt razem z ich młodymi (Księga Kapłańska, rozdział 22,28; 9)

Podobnie w kręgu islamu znajduje się wiele tekstów propagujących humanitaryzm względem zwierząt domowych i dzikich. W szczególności dotyczy to zbioru określanego jako Sunna, obejmującego relację dotyczącą wypowiedzi i czynów proroka Mahometa. Sunna jest drugim po Koranie, podstawowym dla muzułmanów tekstem źródłowym ich religii. Według tradycji Prorok zakazywał znęcania się nad zwierzętami, zadawania im niepotrzebnych cierpień (na przykład przed ubojem) oraz niepokojenia ptaków. Mahomet zalecał staranną opiekę nad zwierzętami domowymi, w szczególności pociągowymi i jucznymi, od których siły i wytrzymałości niejednokrotnie zależał los arabskich koczowników (10).

Próbę prawnej normalizacji położenia zwierząt domowych i dzikich podjęto również w środowisku buddyjskim, ale to zagadnienie zostanie omówione później.

Gdy chodzi o sferę rytualną religii światowych problemem, o którym warto w tym miejscu wspomnieć, są przepisy dietetyczne, dotyczące pokarmów pochodzenia zwierzęcego. Zasady religii określają tu, jaki rodzaj pokarmu (gatunek zwierzęcia, część ciała itd.) jest dopuszczony do spożycia, a czasem dodatkowo nakazują rytualne uzdatnienie pokarmu.

Buddyzm jest religią światową, w której praktycznie usankcjonowany został

wegetarianizm, mimo że zakaz spożywania mięsa nie został wyraźnie sformułowany przez Pierwszego Buddę – Siddhartę Gautamę. O poważnych konsekwencjach złamania tego zakazu głoszą liczne buddyjskie teksty, np.: „Kto bezlitośnie zabija zwierzęta i daje ich mięso do zjedzenia innym, ten niechybnie po śmierci sam będzie poszukiwać pokarmu, jako mięsożerny demon” (8).

W chrześcijaństwie ograniczenia spożycia mięsa obowiązuje jedynie w niektórych wyznaniach (np. w gminach adwentystów dnia siódmego). Generalnie, przepisy dietetyczne pozostałych religii światowych dopuszczają spożywanie mięsa, zwykle odrzucają jednak wieprzowinę (wyjątkiem jest chrześcijaństwo). Powodem zakazu spożywania mięsa wieprzowego jest uznawanie świni w niektórych kulturach azjatyckich za zwierzę nieczyste (9).

Spośród religii Księgi sakralizacja (uświęcaniem) posiłków wyróżnia się judaizm. Zalecenia dietetyczne są tu regulowane drobiazgowymi przepisami. Dopuszcza się nie tylko określony rodzaj pokarmu (tylko niektóre gatunki zwierząt wymienione w Biblii, jak np. parzystokopytne przeżuwacze), ale też sposób jego przygotowania (czy raczej rytualnego uzdatniania). W judaizmie (a także w islamie) uzdatnianie mięsa odbywa się poprzez rytualny ubój zwierzęcia. Zabicie polega na poderżnięciu gardła i wykrwawianiu, bez uprzedniego ogłuszenia. W wyniku specjalnych zabiegów mięso zostaje dokładnie oczyszczone z krwi. Ortodoksyjny judaizm zakazuje także równoczesne spożywanie mięsa i mleka do tego stopnia, że sztucznie przeznaczone do jednego i drugiego rodzaju pokarmu są różne (11). Judaistyczne nakazy dietetyczne są uzasadnione zawartym w Biblii wezwaniu Boga, by Żydzi zachowali czystość i świętość. Mówi o tym Księga Kapłańska w rozdziale 11: „Bądźcie świętymi bo ja jestem święty” (9).

W islamie w kwestii zakazów dietetycznych istnieje różnica pomiędzy podejściem Koranu (objawionego Mahometowi przez Boga) a późniejszymi komentarzami potężnych i wpływowych muzułmańskich szkół prawniczych. Sam Koran jest pod względem zalecanej diety niezwykle

permissywny. Sura II werset 173 głosi kilkakrotnie powtarzany w innych miejscach tekst: „On (tj. Bóg – przyp. T.K.) zakazał wam tylko padliny, krwi i mięsa wieprzowego” (12). W Koranie nie ma uzasadnienia dla tych, jakże skromnych zakazów. Opracowana później dla muzułmanów lista gatunków zwierząt zabronionych do konsumpcji była wynikiem pracy komentatorów – muzułmańskich uczonych prawa. Stopniowe wprowadzenie ograniczeń diety mięsnej przypuszczalnie odzwierciedla wpływ judaizmu na islam (13).

Tradycja islamska (podobnie jak judaizm) nakazuje stosowanie uboju rytualnego zwierząt poprzez poderżnięcie gardła i wykrwawienie. Prawo muzułmańskie bardzo szczegółowo określa rodzaj noża, pozycję ciała zabijanego zwierzęcia i sposób cięcia. Znów, teksty na ten temat można znaleźć raczej w Sunnie niż w Koranie (14).

Dane dotyczące przepisów dietetycznych wielkich religii odnośnie do spożycia mięsa zawarte są w tabeli 2.

Buddyzm i chrześcijaństwo wobec zwierząt – uzasadnienie wyboru religii

Nie ma miejsca na omawianie stosunku do zwierząt przedstawicieli wszystkich, wymienionych religii. Na potrzeby tego opracowania wybrano zatem po jednej z obu grup (tj. religii Księgi i karmicznych), a mianowicie chrześcijaństwo i buddyzm. Wybór chrześcijaństwa jest oczywisty. To dominująca w Polsce, zapewne najbliższa wielu czytelnikom religia, w dodatku jeden z fundamentów cywilizacji europejskiej. Jeśli chodzi o buddyzm, to jest to chyba najważniejsza z religii karmicznych wyznawanych poza Azją (ma adeptów także w Polsce). Buddyzm posiada szereg osobliwości odróżniających go od innych religii. Nieco więcej należy zatem o nim powiedzieć.

Doktrynalno-filozoficzne podstawy stosunku do zwierząt w buddyzmie

Buddyzm pierwotny ukształtował się w wyniku nauki („dharma”) Siddharty Gautamy (566–486 p.n.e) urodzonego w płn.-wsch. Indiach i pochodzącego z księżęcego rodu. Dzieje buddyzmu są niezmiernie interesujące, ponieważ religia ta po śmierci Pierwszego Oświeconego (Buddy) zanikła na subkontynencie indyjskim, natomiast z powodzeniem została zaszczerpiona na wschodnich obszarach Azji. Współczesny buddyzm ma dwa odłamy. Therawada (doktrynalnie bliska poglądom Gautamy) jest rozpowszechniona na Półwyspie Indochińskim (Birma, Tajlandia, Laos, Kambodża). Z kolei mahajana, buddyzm, który uległ pewnym zmianom w stosunku do pierwotnego, funkcjonuje obecnie w wersji chińsko-japońskiej i tybetańskiej. Podział

ten znajduje odzwierciedlenie w literaturze religijnej. Istnieją bowiem trzy zbiory świętych ksiąg buddyjskich, tzw. kanony palijski, chiński i tybetański (15).

Doktrynalnie buddyzm jest religią nietypową, ponieważ w jego centrum znajduje się zbawienie człowieka, a nie relacja z bogiem. Zbawienie to ma więc charakter „ateistyczny” i polega na duchowym oświeceniu, uwolnieniu człowieka od jarzma powtarzającego się cyklu urodzin i śmierci (określanego jako „samsara”). Cyklu, który następuje pod wpływem karmy. Jak już wspomniano, według buddyjskiej koncepcji kosmologicznej istnieje kilka sfer, w których bytują istoty (między innymi zwierzęta), w które może wcielić się zmarły człowiek.

Aby przerwać ten cykl i osiągnąć stan absolutnej błogości, spokoju i harmonii wewnętrznej (tak zwaną nirwanę), człowiek musi poznać przyczynę swojego zniewolenia i podjąć drogę prowadzącą do wyzwolenia i oświecenia. Przede wszystkim musi pozbyć się ignorancji, która według buddyzmu jest pierwszą przyczyną zła. Buddyzm postulował poznanie „czterech szlachetnych prawd”:

- 1) całe życie człowieka (narodziny, śmierć, dążenie do różnych celów) jest związane z cierpieniem,
- 2) prawdziwym źródłem cierpienia jest pragnienie, pożądanie rozkoszy, pomysłowości materialnej itd.,
- 3) zniesienie cierpienia, to zniszczenie pragnień,
- 4) do zniesienia cierpienia wiedzie „ośmiorka droga”, której elementami są m.in. właściwy pogląd (wyzwolenie się z egoizmu), właściwa mowa (mówienie rzeczy sprawiedliwych i godnych, unikanie kłamstw i oszczerstw), właściwy czyn (zmiana postępowania, przyjęcie prawego i skromnego życia), właściwa uwaga (wykorzystanie rozumu do panowania nad emocjami) i właściwa koncentracja (zastosowanie odpowiednich ćwiczeń medytacyjnych; 16, 17).

W końcu tej drogi człowiek osiąga stan oświecenia (określany jako „nirwana”),

który jest „pozytywną pustką”, wygaszeniem będących przyczyną cierpienia pragnień i pożądań. Gautama Buddha nie był zainteresowany rozważaniem kwestii teologicznych i metafizycznych, typowych dla tradycyjnej religii, na przykład problemu istnienia Boga. Buddyzm tradycyjny (therawada) upodabnia do typowej religii medytacyjno-kontemplacyjnej sposób życia gminy buddystów i ich funkcjonowanie we wspólnotach, które można porównać do chrześcijańskich zakonów żebraczych (17).

Warto podkreślić, że w wizji buddyjskiej los człowieka i zwierząt w perspektywie religijnej spletają się ze sobą. Zwierzęta bowiem również podlegają prawu karmy. Nie jest przypadkiem, że, jak podaje tradycja, pierwszemu kazaniu Buddy (który zresztą według tradycji też przeszedł cykl egzystencji zwierzęcych) przysłuchiwały się jelenie. Tradycja buddyjska podkreśla, że przesłanie Buddy było skierowane do wszystkich. Wszystkie stworzenia, w tym także zwierzęta, słysząc słowa o duchowym wyzwoleniu odebrały go w swoich własnych językach i przyjęły jako prawdę (18).

Zagadnienie to jeszcze mocniej akcentowane jest w buddyzmie mahajana. Ideałem osobowym jest tu bodhisattwa. To człowiek, który osiągnął wysoki stan oświecenia, ale kierowany współczuciem rezygnuje z przejścia w stan nirwany dopóki wszystkie istoty nie zostaną zbawione. W mahajanie bardzo silnie wyeksponowany jest właśnie motyw współczucia dla innych, także dla zwierząt. Jak podaje tradycja, niektórzy oświeceni mężowie oddawali swoje życie, by głodująca tygryscica mogła wykarmić swoje młode lub by ocalić ofiary ze szponów drapieżnika. Według niektórych koncepcji buddyzmu mahajana zwierzę także może osiągnąć stan oświecenia (stan buddy; 19).

Warto także dodać, że w buddyzmie, a także w innych religiach Półwyspu Indyjskiego (w hinduizmie i dżinizmie) istnieje wyraźnie werbalizowane odwołanie do etycznej zasady ahimsy. Ahimsa (z sanskrytu – „niekrzywdzenie”) głosi, że żywym

Tabela 2. Zasady i ograniczenia spożywania mięsa w wielkich religiach świata (według różnych autorów)

Religia	Wieprzowina	Wołowina	Baranina	Drób
Islam	-	halal *	halal	halal
Hinduizm	-	-	+	+
Judaizm	-	kaszer **	kaszer	kaszer
Sikhizm	-	-	+	+
Buddyzm	-	-	-	-
Adwentyści Dnia Siódmego	-	-	-	+

+ spożywanie dozwolone

- spożywanie zakazane

*muzułmańskie i **żydowskie określenie zdatności rytualnej, wynikającej z właściwego uboju i przygotowania mięsa. Pogrubiona czcionka – religie omawiane

istotom nie należy zadawać bólu i cierpienia (3). Między innymi dzięki tej właśnie zasadzie Indie w powszechnej, europejskiej świadomości kojarzą się z ideami wegetarianizmu i pokoju (odrzućcia przemocy).

Konsekwencje praktyczne postawy buddyzmu wobec zwierząt

Oprócz wsparcia idei wegetarianizmu trwałym dziedzictwem klasycznego buddyzmu jest ochrona zwierząt. Zarządzenia w tym względzie ogłosił w Indiach król z dynastii Maurjów, Aśoka (272–236 p.n.e), wyznawca i niemordowany propagator buddyzmu. W zachowanych do dziś w różnych częściach Indii inskrypcjach króla Aśoki znajdujemy między innymi zakazy zabijania zwierząt (dzikich i domowych) i nakaz ograniczania wykonywania na nich bolesnych zabiegów (np. kastracji). Według zaleceń władcy należy kopać studnie i sadzić drzewa, które mają służyć ludziom i zwierzętom. Nie wolno palić lasów w celu naganiania zwierząt. Edykty króla Aśoki, to prawdopodobnie pierwsze w historii świata akty prawne chroniące zwierzęta, powstałe z inspiracji buddyjskiej (3, 20).

Do tradycji buddyzmu chińskiego należy także stosowana do dziś praktyka, znana pod nazwą „fang sheng”. Polega ona na wykupywaniu przez buddyjskich mnichów i wypuszczaniu na wolność zwierząt złowionych przez myśliwych, zwłaszcza ryb i ptaków (21).

Doktrynalne i filozoficzne podstawy stosunku do zwierząt w chrześcijaństwie

Punkt widzenia chrześcijaństwa odnośnie do zwierząt zostanie omówiony w wersji teologii i filozofii scholastycznej. Jej najwybitniejszym eksponentem jest św. Tomasz z Akwinu (ok. 1225–1274), którego poglądy dotyczące stosunku do zwierząt są do dziś uznawane jako obowiązujące w doktrynie chrześcijaństwa rzymskokatolickiego. Do niego więc będę się odwoływał.

Na początku trzeba jednak stwierdzić, że chrześcijaństwo jest systemem religijno-filozoficznym całkowicie odmiennym od buddyzmu. To religia monoteistyczna, w której człowiek poszukuje kontaktu z Bogiem i jego opieki. Najważniejsze dogmaty chrześcijaństwa rzymskokatolickiego to wiara w Boga w Trójcy Świętej, wcielenie, czyli przyjęcie przez Syna Bożego natury ludzkiej i odkupienie grzechów ludzi poprzez męczeńską śmierć Jezusa Chrystusa na krzyżu. Według nauki kościoła katolickiego zmarli zmartwychwstaną, zostaną osądzeni, po czym albo nagrodzeni wieczną szczęśliwością, albo ukarani wiecznym potępieniem. Pobyt w świecie doczesnym jest aktem jednorazowym i przejściowym.

Trzeba to przeżyć godnie, tak jak nakazał Chrystus. O tym, jak żyć, tworząc dobro i unikając grzechu, głoszą teksty biblijne, takie jak Dekalog i Kazanie na Górze.

Religia chrześcijańska ma charakter antropocentryczny. Człowiek znajduje się w centrum świata doczesnego, jest on „szczytem i koroną stworzenia” (22). Nie oznacza to jednak, że dla światopoglądu chrześcijańskiego nie są istotne kwestie dotyczące hierarchii i funkcji innych bytów ziemskich. Zwierzęta i rośliny żyją obok człowieka i są przez niego wykorzystane. Czy zatem człowiek ma na to nadany przez Boga mandat? Pytanie to prowadzi do rozważania innych, jak się wydaje fundamentalnych problemów:

- Jaka jest rola zwierząt w boskim stworzeniu i w związku z tym, jaki status w stosunku do człowieka?
- Czy z doktryny religii można wnioskować o powinnościach człowieka wobec zwierząt?
- Czy zwierzętom można przypisać ludzką duszę i czy wezmą one udział w ludzkim zbawieniu?

Pierwszorzędnym źródłem informacji pomocnej w odpowiedzi na te pytania jest oczywiście Biblia. Ograniczyć się tylko do jednego, za to bardzo ważnego fragmentu Księgi Rodzaju (rozdział 1,26), opisującego stworzenie świata przez Boga i konsekwencje tego w dla relacji człowieka ze zwierzętami: „A wreszcie rzekł Bóg: Uczynimy człowieka na Nasz obraz podobnego Nam. Niech panuje nad rybami morskimi, nad ptactwem powietrznym, nad bydłem, nad ziemią i nad wszystkimi zwierzętami pełzającymi po ziemi” (9).

Tekst powyższy należy do najczęściej cytowanych i komentowanych, bo istotnie jego znaczenie dla omawianych problemów jest fundamentalne. Po pierwsze, widać niego wyraźnie, że Bóg dokonał klarownego rozgraniczenia pomiędzy ludźmi a zwierzętami, bo tylko człowiek został „uczyniony na obraz” Stwórcy. Po drugie, zwraca uwagę wyrażenie „panować”. Czym jest „panowanie”, nieograniczoną władzą, czy raczej wzięciem odpowiedzialności za zwierzęta? Średniowieczna teologia scholastyczna przyjęła pierwszą koncepcję, natomiast nowsze tłumaczenia i interpretacje tekstu biblijnego skłaniają się raczej do drugiej (9).

Jak już powiedziano, św. Tomasz z Akwinu jest teologiem, którego stanowisko w kwestii stosunku do zwierząt można przyjąć za reprezentatywne dla Kościoła Katolickiego. Odpowiednich tekstów do studiowania tej problematyki można szukać w monumentalnych dziełach Akwinaty: „Suma teologiczna” i „Summa contra gentiles”.

Dla dociekań św. Tomasza podstawą jest nie tylko tekst biblijny, ale także dzieła

filozofa i przyrodnika greckiego, Arystotelesa ze Stagiry (384–322 p.n.e). To właśnie Arystoteles zaproponował akceptowany później w chrześcijaństwie porządek świata oparty o hierarchię bytów. Na każdym stopniu hierarchii byty posiadają pewną formę życia organicznego, czyli duszę (23). Najniżej w hierarchii Arystotelesa znajdują się rośliny, która ma duszę wegetatywną, cechującą się funkcjami odżywiania, wzrostu i rozmnażania. Wyżej znajduje się zwierzę, które, oprócz wegetatywnej, posiada jeszcze duszę zmysłową, odpowiadającą za postrzeganie. Wreszcie człowiek i tylko człowiek, oprócz komponentów duszy wegetatywnej i zmysłowej, wyposażony jest także w duszę myślącą, czyli rozum (23). Pomiędzy poszczególnymi bytami w hierarchii Arystotelesa (także między człowiekiem a zwierzęciem) różnice mają więc charakter skokowy i jakościowy.

Tomasz z Akwinu wyraźnie artykułuje te poglądy Arystotelesa, na przykład w następującym fragmencie *Summa contra gentiles* (rozdział 82, 521): „W duszach zwierząt nierozumnych nie można zaś znaleźć czynności wyższej niż czynność części zmysłowej, bo przecież zwierzęta nie poznają umysłowo, ani nie rozumują” (24).

Z dalszego rozumowania św. Tomasza w tym samym tekście wynika, że bezrozumna dusza nie może istnieć po oddzieleniu się od ciała, zatem dusza zwierzęcia nie jest wieczna.

Skoro zwierzęta są niższe w stosunku do człowieka, ich podległość ma charakter naturalny. „...z natury wszystkie zwierzęta człowiekowi podlegają”, bo „rzeczy mniej doskonałe są do użytku istot doskonałych”. Rośliny używają ziemi, zwierzęta roślin, a człowiek używa roślin i zwierząt. „Dlatego też w naturalny sposób człowiek ma władzę nad zwierzętami” („Suma teologiczna” tom 7, rozdział 96,1 (25)).

Ludzie mogą więc wykorzystywać zwierzęta do swoich celów, także zabijać je na pokarm. Św. Tomasz mówi o tym wyraźnie w rozdziale 112 „Summa contra gentiles”. Co więcej, powiada on, że wymienione wyżej przepisy zawarte w Starym Testamencie ograniczające nadużycia i okrucieństwo wobec zwierząt, są przeznaczone bardziej dla ludzi, ponieważ pomagają przezwyćniać agresywne i destrukcyjne tendencje w ludzkim charakterze. Także chrześcijańskie przykazanie miłości odnosi się zdaniem św. Tomasza do bliźnich, a nie do zwierząt, bo istot bezrozumnych nie można kochać (26).

Człowiek nie ma więc obowiązków wobec zwierząt wynikających z uznawania ich jako podmiotów etycznych. Jak pisał jeden ze współczesnych komentatorów, według Akwinaty złe jest zabicie cudzego wołu, a nie wołu w ogóle (26). Na pytania zawarte na początku, dotyczące możliwości

jakiegoś zrównania statusu i interesów zwierząt z człowiekiem należy odpowiedzieć przecząco.

Choć poglądy św. Tomasza z Akwinu względem stosunku do zwierząt wydają się być do dziś obowiązującą doktryną w Kościele (a w każdym razie nie ma przekonywających dowodów, że jest inaczej), w kulturze chrześcijańskiej znajdujemy i inne stanowiska. Na przykład św. Franciszek z Asyżu (1181–1226) uważał, że także zwierzęta zasługują na ludzką dobroć, choćby ze względu na to, że one też są dziełem bożym (naszymi „braćmi mniejszymi”). W czasie spotkania z ptakami, dla których wygłosił kazanie, św. Franciszek podziwiał piękno zwierząt i „chwalił w nich Stwórcę” (27).

Próby złągodzenia charakterystycznego dla filozofii tomistycznej antropocentrycznego i instrumentalnego stosunku do zwierząt pojawiają się także współcześnie. Jedną z propozycji jest koncepcja Andrew Linzey'a, tzw. teologia zwierząt (26). Według tego autora zwierzęta należą także do boskiego stworzenia, a Bóg jest również dla zwierząt. Sposób, w jaki się do nich odnosimy i bierzemy za nie odpowiedzialność, jest fundamentalnym wymiarem naszych relacji z Bogiem. Wzorem stosunku ludzi do zwierząt może być sposób, w jaki Jezus Chrystus odnosił się do chorych i słabych (26).

Podsumowanie

Uwagi końcowe będą dotyczyć wyłącznie ostatniej części opracowania. Przede wszystkim należy stwierdzić, że porównanie chrześcijaństwa (w wersji rzymskokatolickiej) i buddyzmu pokazuje, że w istocie nie sama religia, lecz jej intelektualne,

filozoficzne zaplecze decyduje o całkowicie innym spojrzeniu na kwestię stosunku do zwierząt.

Mimo że i chrześcijaństwo, i buddyzm są propozycjami duchowego rozwoju i etyki dla człowieka, konsekwencje dla omawianej tutaj kwestii w obu wypadkach są różne. Buddyzm okazuje się paradoksalnie niezwykle otwarty na inne niż człowiek istoty, dopuszcza ich doskonalenie się i awans duchowy. W rezultacie, w tej atmosferze swoistego pluralizmu i zrównania z człowiekiem, zakaz wykorzystania zwierząt przez ludzi staje się oczywisty. Nawet mimo braku wyraźnie sformułowanych zaleceń wegetariańskich ze strony Pierwszego Buddy.

Natomiast gdy chodzi o podejście chrześcijańskie, wydaje się, że utrzymanie paradygmatu antropocentryzmu i bezwzględnej wyższości człowieka nad zwierzęciem w wersji tomistycznej (ze wszystkimi konsekwencjami tego stanowiska), będzie na dłuższą metę nie do utrzymania. Paradygmat ten opiera się bowiem na arystotelesowskiej koncepcji hierarchii bytów i rozumienia duszy. A taki pogląd filozoficzny nie może już znaleźć potwierdzenia na gruncie współczesnej nauki, biologii i zoopsychologii.

Piśmiennictwo

- Margul T. *Jak umierały religie*. Książka i Wiedza, Warszawa 1983.
- Lugowski A. (red.): *Słownik mitologii hinduskiej*. Dialog, Warszawa 1996.
- Schreiber I., Ehrhard F., Friedrichs K., Diener M.: *The Encyclopedia of Eastern Philosophy and Religion*. Shambala, Boston 1994.
- O'Brien J., Palmer M.: *The Atlas of Religion*. Earthscan, London 2007.
- Basham A. *Hinduism*. W: *The Hutchinson Encyclopedia of Living Faiths*. R. Zaechner (ed) Helicon, Oxford 1989, s. 217-254.
- Black J, Green A.: *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia*. British Museum Press, London 1999
- Baschet J. Diable. W: *Dictionnaire Raisonne de L'Occident Medieval*. J. Le Goff et J. Schmitt (eds.) Fayard, Paris 1995, 260-272.
- Lopez D. (edit.): *Buddhist Scriptures*. Penguin Books, London 2004.
- Biblia Jerozolimska*. Wydawnictwo Pallotinum, Poznań 2006.
- Danecki J. (red.): *Mahomet. Mądrości Proroka*. Dialog, Warszawa 1993.
- Unterman A.: *Zydzia. Wiara i życie*. Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1989
- Koran*. PIW, Warszawa 1986.
- Moezzi A. (edit.): *Dictionnaire du Coran*. Robert Laffont, Paris 2007..
- Anonim. The Quran and Hadith about Halal and Haram food <http://oyepakistan.com/hadith-section/7160-quran-hadith-about-halal-haram-food.html>
- Keown D.: *A Dictionary of Buddhism*. Oxford University Press Oxford, New York 2004.
- Vardy P., Grosch P.: *Etyka*. Zysk i Ska., Poznań 2010.
- Bureau A.: *Buddyzm indyjski*. W: *Buddyzm, dzinizm, religie ludów pierwotnych*. A. Bareau, W. Schubring, C. Furrer-Haimendorf, Antyk, Kęty 2003, s. 11-234.
- Carus P.: *The Gospel of Buddha*. Random House, London 1997.
- Conze E. *Buddhism: The Mahayana*. W: *The Hutchinson Encyclopedia of Living Faiths*. R. Zaechner (edit.) Helicon, Oxford 1989, s. 293-317.
- Anonim. *A Translation of the Edicts of Asoka*. http://www.katinkahessellink.net/tibet/asoka1.html#2nd_Major
- Lei Xiaoli. *Life Liberation in Chinese Buddhism*. <http://www.icundv.com/vesak2011/panel1/12LeiXiaoliFINAL.pdf>
- Zalewski S.: *Katechizm dla dorosłych*. Verbinum, Warszawa 2004.
- Brun J.: *Arystoteles i Liceum*. Prószyński i Ska, Warszawa 1999.
- Św. Tomasz z Akwinu: *Summa contra gentiles*. <http://www2.nd.edu/Departments/Maritan/etext/gc3>
- Św. Tomasz z Akwinu: *Suma teologiczna*. www.katedra.uksw.edu.pl/suma
- Linzey A.: *Teologia zwierząt*. WAM, Kraków 2010
- Kwiatki Świętego Franciszka. Reguły i Testament*. Antyk, Kęty 2003.